

De BV Nederland: kredietwaardig en kansrijk?

E.J. Bomhoff en I.J.M. Arnold*

De sterke punten van de BV Nederland zijn een degelijk financieel management en een tweetal sterke divisies: buitenland en bedrijven. De gemiddelde inkomensgroei is echter laag vooral door ondoelmatige produktie en een uitermate zwak human-resource-management.

Al in het Regeerakkoord van het kabinet-Kok bleek de dubbele uitdaging voor dit kabinet. Enerzijds moet Nederland vlekkeloos kredietwaardig worden, met een lagere staatsschuld per belastingbetaler. Onze kinderen zullen in de volgende eeuw meer moeten betalen voor een gezond en schoon milieu; dan is het niet fair om hen ook nog op te zadelen met een exponentieel stijgende staatsschuld. Bovendien is kredietwaardigheid voor de BV Nederland nodig om mee te mogen doen met de gemeenschappelijke munt. Landen die afzakken tot een lager niveau van kredietwaardigheid riskeren een hogere rente op hun staatsschuld en misschien zelfs periodieke golven van onzekerheid over hun toekomstige wisselkoers. Een hoge kredietwaardigheid door betere beheersing van de ratio tussen de bruto staatsschuld en het bruto binnenlands produkt stond dus met recht vóóran in het regeerakkoord van 13 augustus 1994: "de druk van de rentelast op de rijksbegroting en de eisen die de EMU stelt maken een verdere verlaging van het financieringstekort noodzakelijk". Premier Kok herhaalde deze passage vrijwel letterlijk aan het begin van zijn regeringsverklaring op 31 augustus 1994: "het belang van voortgezette en strakke beheersing van de overheidsuitgaven is onomstreden; de werkgelegenheid is gebaat bij een lagere druk van de collectieve lasten, de rentelasten leggen nog steeds een te groot beslag op de rijksbegroting, de deelname aan de Economische en Monetaire Unie maakt een verdere verlaging van het financieringstekort noodzakelijk..."

De BV Nederland moet minder afhankelijk worden van vreemd vermogen, maar tegelijkertijd meer kansen bieden aan burgers en bedrijven. Nog steeds hebben Nederlanders veel minder gelegenheid om hun eigen inkomen te verdienen dan Belgen, Duitsers, Fransen of Engelsen, om maar niet te spreken van Amerikanen of Japanners. Betaald werk is veel schaarser in Nederland dan overal elders, en de enorme achterstand blijft bestaan ondanks het feit dat Nederland intussen een goedkoop eiland is geworden in Noord-West Europa. Onze loonkosten in de indus-

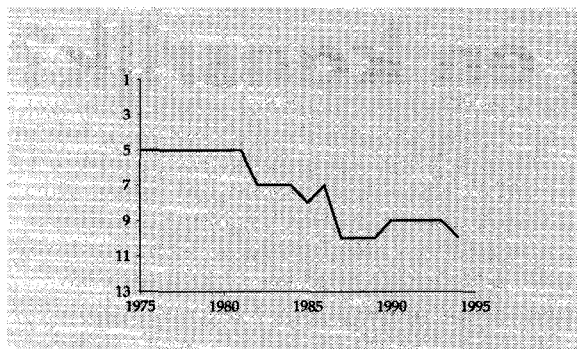
trie liggen ongeveer 20% lager dan in Duitsland en de gemiddelde lonen in Nederland zijn al zo'n 10% minder dan in West-Duitsland, maar dat gigantische kostenvoordeel leidt nog niet tot een stortvloed van ondernemers die allemaal besluiten om hun bedrijf in Nederland op te zetten of uit te breiden.

Prognoses voor de lopende rekening wijzen op een surplus dat toeneemt van f 21 mrd in 1994 tot f 25 mrd dit jaar en nog meer in 1996. Het is moeilijk daarvoor een andere hoofdverklaring aan te wijzen dan het feit dat wij meer succes hebben bij de verkoop van aardgas en onze overige export producten, dan bij het aantrekken van een meer-dan-proportioneel deel van de mondiale investeringen in nieuwe productiecapaciteit. Als Nederland kansrijker zou zijn voor nieuwe bedrijven, zouden Rotterdam en Schiphol méér investeringsgoederen importeren en konden onze pensioenfondsen gemakkelijker terecht op een dynamische Amsterdamse Effectenbeurs. Het al maar grotere overschot op de lopende rekening illustreert waarschijnlijk vooral de doffe glans van Nederland als vestigingsplaats voor extra bedrijvigheid.

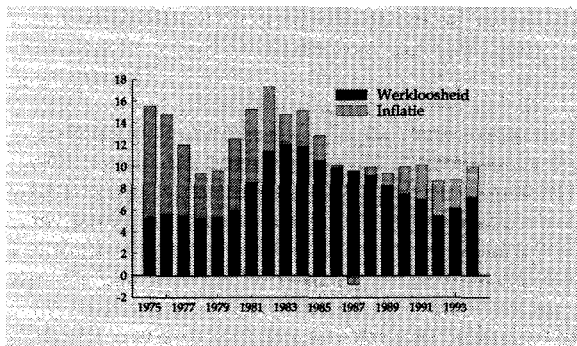
Niet alleen landen, ook bedrijven moeten zowel koers houden op financiële soliditeit als op het optimaal grijpen van nieuwe kansen. In het ideale geval zijn financiële soliditeit en slagvaardige groei natuurlijk complementair: conservatief gefinancierde bedrijven hebben de slagkracht voor overnames en uitbreidingen en de financiële middelen om mensen, outillages en infrastructuur optimaal te ontwikkelen. In de praktijk kan echter ook iedere individuele on-

* De auteurs zijn als hoogleraar en universitair docent verbonden aan Universiteit Nijenrode. Eduard Bomhoff is tevens directeur van het onderzoeksinstituut NYFER. Het eerste deel van dit artikel maakt gebruik van materiaal uit hoofdstuk 1 van het NYFER-rapport *Jaarverslag Nederland BV*, terwijl de analyse van de werkloosheid stoelt op *Uitkeringen voor werk: werk voor gemeenten* (NYFER, september 1995, SDU uitgeverij). De auteurs danken Erik Hoogenboom voor onderzoeksassistentie.

Figuur 1. Nederlandse bbp per capita op basis van koopkrachtpariteit, rangorde in de groep EU-12, VS en Japan

Figuur 2. Macro-economische stabiliteit, de misery-index: werkloosheid plus inflatie

derneming de spanning voelen tussen financiële soliditeit en "met volle kracht vooruit".

Vanwege die leerzame overeenkomst tussen bedrijf en land benadrukken wij in dit artikel de overeenkomsten tussen een land en een bedrijf: evenals een bedrijf wint een land bij een betere benutting van haar potentieel, dat wil zeggen bij een meer doelmatige inzet van arbeid en kapitaal; evenals een bedrijf moet een land op termijn de eindjes aan elkaar knopen; evenals een bedrijf heeft een land baat bij prudent financieel management en een goed personeelsbeleid. Er zijn natuurlijk ook verschillen: de concurrentie tussen landen is bij voorbeeld niet te vergelijken met die tussen bedrijven. Landen profiteren van elkaars groei, terwijl dit meestal niet geldt voor concurrerende bedrijven.

De sterke punten van de BV Nederland zijn een degelijk financieel management, weinig verrassende schommelingen in de jaarcijfers sinds 1983 en een tweetal sterke divisies: buitenland en bedrijven. Daar staat tegenover dat de gemiddelde inkomensgroei laag is in vergelijking met andere landen. Dit wordt veroorzaakt door ondoelmatige productie in combinatie met uitermate zwak human-resource-management. De verspilling in het productieproces drukt vooral de resultaten van de divisie consumenten; de divisie bedrijven wordt door de leiding ontzien. Deze management-filosofie heet loonmatiging; ondanks jarenlange toepassing heeft zij onvoldoende verbeteringen in het productieproces gebracht. Toch wordt dat steeds meer van belang, wil ook de consumentendivisie floreren. Stagnatie in de inkomens is slecht voor de detailhandel en voor de divisies van de BV Neder-

land die produceren voor de binnenlandse consumenten; bovendien werken langdurig stagnerende en zelfs dalende inkomens ontmoedigend op het arbeidsethos, geven ze onvoldoende prikkels tot opleiding en duwen ze sommigen in de richting van bedrijfsfraude en -criminaliteit. Verlaging van de overheadkosten door een meer doelmatige productie lijkt de aangewezen route om de consumentendivisie te ontlasten zonder dat dit ten koste gaat van de divisie bedrijven. Gelukkig lijkt het management van de BV Nederland steeds meer overtuigd van de noodzaak tot radicaal ingrijpen in de binnenlandse arbeidsmarkt. Dit maakt de BV Nederland een interessante belegging: failliet zal het bedrijf niet zo snel gaan, en er is een kans dat een succesvolle reorganisatie tot hogere groei leidt.

Lage inkomensgroei in een stabiele macro-economische omgeving

Waarop moeten we de bedrijfsleiding van de BV Nederland beoordelen? Hieronder beperken we ons tot een economisch criterium: de groei van de BV op de lange termijn en haar positie ten opzichte van andere landen. Figuur 1 schetst de ontwikkeling van het reële inkomen per hoofd van de bevolking als rangorde op een internationale ladder van 14 westerse landen. Het betreft de 12 EG-lidstaten in 1994, alsmede Japan en de VS. Tijdens de recessie in het begin van de jaren tachtig, verloor Nederland aanzienlijk terrein ten opzichte van de omringende landen. Daarna heeft de divisie bedrijven zich heel voorspoedig hersteld, maar zijn de inkomens van de consumenten achtergebleven bij het Europese gemiddelde: op de ladder van zijn we gezakt van de vijfde plaats in 1980 naar de tiende plaats in 1994. Alleen Griekenland, Spanje, Portugal en Ierland zijn nog armer. Opmerkelijk is dat deze terugval maar voor een deel plaats vond tijdens de recessie van 1980-1983 en dat Nederland verder afzakte gedurende de periode 1983-1987: de eerste jaren van het loonmatigingsbeleid.

Bij een te laag gemiddelde over de complete periode, was de inkomensgroei in Nederland wel stabiel dan die in veel andere landen. Een macro-economisch kengetal dat die stabiliteit goed samenvat is de rekenkundige optelsom van de inflatie en de werkloosheid. Figuur 2 laat zien hoe weinig die zg. 'misery index' heeft geschommeld vanaf 1985. Het beeld dat ontstaat is dat van een laag renderende onderneming met een minder dan gemiddeld risico op de korte termijn. Moet de bedrijfsleiding hierin berusten? Volgens ons niet. Ondanks de macro-economische stabiliteit is de Nederlandse werkloosheid in de jaren tachtig op een onacceptabel hoog niveau blijven steken. Het beleid van loonmatiging heeft Nederland niet terug gebracht op de internationale inkomensladder, noch tot een vermindering van de werkloosheid geleid. Vergeleken met de Verenigde Staten en de Europese Unie lijkt het erop alsof we hier het slechtste van beide werelden hebben gecombineerd: de Nederlandse loonontwikkeling was de afgelopen jaren beduidend gematigder dan in andere Europese landen, maar komt niet in de buurt van de Amerikaanse. Daar staat echter onvoldoende werkgelegenheid-

screatie tegenover. Loonmatiging is binnen het huidige institutionele raamwerk in Nederland niet succesvol om de werkgelegenheid te creëren die nodig is voor een structurele verlaging van de werkloosheid. Toch heeft dit beleid zijn sporen nagelaten in twee divisies van de BV Nederland

Divisie bedrijven

Loonmatiging heeft ontegenzeggelijk bijgedragen aan het opzienbarende herstel van het Nederlandse bedrijfsleven gedurende de laatste 15 jaar. Geholpen door dalende arbeidskosten is de rentabiliteit verbeterd en zijn de investeringen gegroeid. Figuur 3 laat zien hoe de groeivoet van de lonen vanaf 1983 structureel veel lager bleef dan in de jaren daarvoor. De arbeidskosten per eenheid produkt zijn gevoelig voor de economische conjunctuur: bij een snelle groei van de produktie komt de index lager uit. Zij bevestigen echter het beeld van een heel bescheiden loonontwikkeling. Figuur 4 geeft aan dat het winstaandeel in het inkomen hierdoor permanent op een hoog plateau is komen te liggen. De koersen op de aandelenbeurs weerspiegelen deze ontwikkeling.

Gecombineerd met het voorafgaande resulteert een merkwaardige paradox: een bloeiend bedrijfsleven in een traag groeiende economie. Alle klachten over de overheid ten spijt, lijkt het bedrijfsleven het toch niet het voornaamste slachtoffer van het gebrek aan groei in de Nederlandse economie. De resultaten van de divisie buitenland bevestigen dit: ondanks de hardheid van de Nederlandse gulden raakt dit onderdeel zelden in de rode cijfers en vertoont de lopende rekening al jaren een overschot. De rekening van de lage groei lijkt voornamelijk te zijn betaald door een andere groep in de samenleving: de consument.

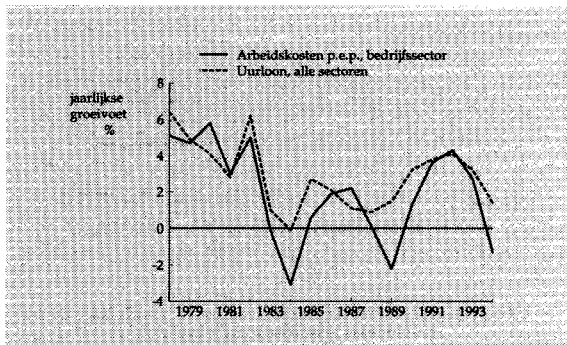
Divisie consumenten

De goede resultaten van de divisies bedrijven en buitenland in de jaren tachtig werden niet herhaald in de divisie consumenten. Het lijkt er sterk op dat deze divisie de restpost is in de BV Nederland. Figuur 5 schetst het verloop van de reële consumptie per hoofd van de Nederlandse bevolking, vergeleken met het Europese gemiddelde. Het verloop correspondeert met figuur 1: aan het begin van de jaren tachtig duikt Nederland onder het EG-gemiddelde; nadien komt het land er niet meer bovenuit.

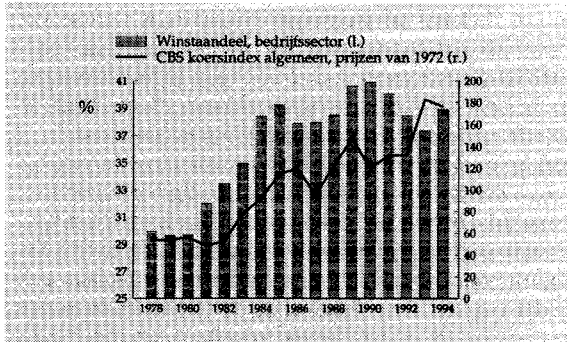
Management

Voor een gezonde ontwikkeling moet de hier geconstateerde onevenwichtigheid tussen de divisies bedrijven en consumenten zo snel mogelijk worden rechtgezet. Een herverdeling van middelen van de divisie bedrijven naar de divisie consumenten door middel van een algemene, hoge loonstijging, zoals door sommige consultants wordt aanbevolen, is echter een foutieve strategie: zwakke resultaten in de divisie bedrijven zouden dan de toch al langzame groei van de BV verder bedreigen. De oplossing moet de bedrijfsleiding eerder zoeken in een beter personeelsbeleid. De paradox van het huidige beleid is dat tegenover

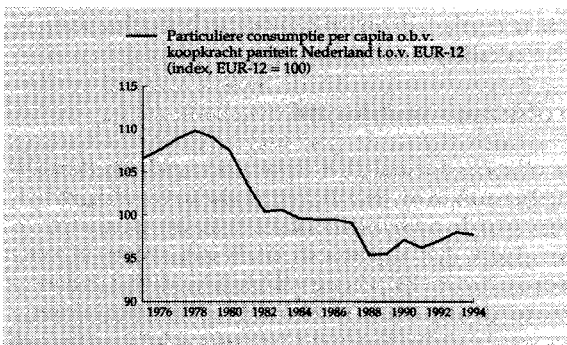
Figuur 3. Matiging van de arbeidskosten ...

Figuur 4. ... geeft hoger winstaandeel en een blijvende aandelenmarkt

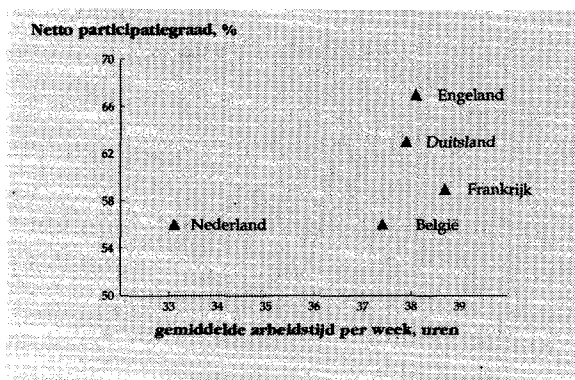
Figuur 5. Consument slachtoffer van lage groei

een zeer doelmatig gebruik van arbeid in de divisie bedrijven een grote verspilling van menskracht door de BV Nederland als geheel staat.

Figuur 6 brengt die verspilling van menskracht in kaart. De verticale as geeft aan welk percentage van de volwassen bevolking een eigen inkomen verdient. Nederland behoort dan – zoals bekend – internationaal tot de hekkensluiters. De horizontale as geeft informatie over de werkweek, berekend als een gemiddelde over voltijdse en deeltijdse werknemers. Nederlandse mannen werken gemiddeld per week slechts een paar uur korter dan hun collega's in de meeste omringende landen, maar vrouwelijke werknemers in Nederland moeten heel vaak, en volgens opinieonderzoek in meerderheid in strijd met hun eigen wens, genoeg nemen met maar een heel gering aantal uren betaald werk per week. Het produkt van de horizontale en verticale indices in figuur 6 valt voor Nederland bijzonder laag uit: minder dan

Figuur 6. Minder betaalde uren dan overal elders

overal elders in Noord-West Europa hebben Nederlanders de kans om hun eigen inkomen te verdienen. Voorzover het daarbij gaat om ouders die liever (onbetaald) thuis zorgen voor hun eigen kleine kinderen dan te betalen voor een officieel kinderdagverblijf, is dat niet verkeerd. En zolang een aantal voltijdse werknemers de voorkeur blijft geven aan een vierdaagse werkweek met overeenkomstige reductie in het salaris, is ook dat geen reden voor kritiek op het extreem lage aantal gewerkte uren in Nederland¹. De hoge werkloosheidscijfers in Nederland bewijzen echter dat het lage aantal gewerkte uren niet in de eerste plaats volgt uit een nationale voorkeur om meer tijd thuis door te brengen, maar weerspiegelt de slechte werking van onze arbeidsmarkt. De uitdaging voor het management moet zijn om deze onevenwichtigheid te corrigeren en tot een betere benutting van het Nederlandse arbeidspotentieel te komen.

Problemen verbloemd

De officiële documenten ter gelegenheid van Prinsjesdag benadrukken jaar in jaar uit dat in Nederland het zogenaamde arbeidsaanbod veel sneller toeneemt dan elders, met als subtext dat dit een excuus vormt voor de hardnekkig hoge werkloosheid. Het is dan belangrijk om scherp te zien dat toekomstige projecties van het arbeidsaanbod betrekking hebben op het aantal mensen dat graag zou willen werken en dat bijvoorbeeld alle ex-WAO-ers die hun WAO-uitkering kwijtraken gaan meetellen binnen deze definitie van arbeidsaanbod. Zo leidt ook een stijgende trend in het aantal vrouwen dat betaald werk wenst tot een toename in het arbeidsaanbod. Slechts ten dele stijgt in Nederland het arbeidsaanbod vanwege demografische ontwikkelingen, gezinshereniging door immigratie of door asielzoekers. Dat ons arbeidsaanbod sneller stijgt dan in de omringende landen is nog steeds vooral een reflectie van het onvermogen om meer ruimte te bieden voor werkgelegenheid in de marktsector. Politiek en bestuurlijk falen derhalve, veel meer dan een demografisch gegeven.

Werkloosheid vooral een organisatorisch probleem

De hamvraag in het personeelsmanagement van Nederland bv is het tempo waarin de *organisatorische*

aspecten van de werkloosheid worden aangepakt. Nederland is sinds 1982 heel veel goedkoper geworden in verhouding tot de omringende landen en dat heeft geholpen bij de toename van de werkgelegenheid, maar nog lang niet genoeg. Nu moet het personeelsmanagement op nieuwe leest geschoeid, en dat betekent vooral een consequent uitwerken van de "één-loket" gedachte. Sommige aspecten daarvan zijn controversieel, bij voorbeeld in welke mate het gewenst is om uitkeringen te verlagen van mensen die evident niet meewerken aan het vergroten van hun eigen kansen op betaald werk, of van personen die weigeren mee te doen in een banenplan. De meningen daarover zijn in Nederland verdeeld, en het is een illusie om te menen dat de vier elkaar bestrijdende bureaucratische instanties (Bedrijfsverenigingen, GAK, Arbeidsvoorziening en sociale diensten) op korte termijn met een gemeenschappelijke richtlijn zullen komen voor heel Nederland. Verstandig management zou zo'n probleem decentraliseren en iedere gemeente de vrijheid geven om binnen een paar landelijke randvoorwaarden te zoeken naar een verstandig evenwicht. Melkert kiest daarentegen voor de tegengestelde strategie: gedetailleerd landelijk overleg tussen vier instanties met ieder een eigen agenda. Dat zou nog wel eens vele miljarden overbodig uitkeringsgeld kunnen kosten.

De staatsschuld

Terwijl het personeelsmanagement op korte termijn wel enig succes boekt, daarbij profiterend van de opgaande golf in de conjunctuur, maar intussen afdrijft van het regeerakkoord voor wat betreft het algemeen verbindend verklaren van cao's en het goed uitwerken van de "één-loket" gedachte, gaat de kwaliteit van het financieel management zienderogen vooruit. De beslissing van de huidige Raad van Bestuur om een meer-jaren planning op te stellen voor de uitgaven in plaats van voor het feitelijke tekort blijkt nu al heel goed uit te werken. Het biedt meer zekerheid aan de divisie-directeuren bij de verschillende ministeries, en spaart tegelijkertijd kostbare management tijd die de Raad van Bestuur in de Trèveszaal kan benutten voor de hoofdlijnen van het beleid. Het gevaar dreigt echter dat de Raad van Bestuur er teveel op vertrouwt dat ons nationaal belang bij de gemeenschappelijke munt voldoende is om alle personeelsleden van de BV Nederland ervan te overtuigen dat financiële soliditeit essentieel is. Weliswaar noemen ministers regelmatig ook het veel zuiverder argument dat wij onze kinderen niet mogen belasten met hoge rentelasten op een te zware staatsschuld, wanneer de volgende generatie ook al extra geld zal moeten aanwenden voor milieuproblemen en de onvermijdelijke (en op zich verheugende) vergrijzing van de bevolking, maar toch weerklinkt voortdurend in de politieke rethoriek de noodzaak om niet te zakken voor het toelatingsexamen tot de gemeenschappelijke munt.

Wat zegt hierover echter de officiële tekst van het Verdrag van Maastricht?

1. Zie MEV, blz. 115 voor een nadere analyse.

"- 60% pour le rapport entre la dette publique et le produit intérieur brut aux prix du marché"
"- dette: le total des dettes brutes, à leur valeur nominale, en cours à la fin de l'année et consolidées à l'intérieur des secteurs du gouvernement général tel qu'il est défini au premier tiret."

Het criterium van het Verdrag van Maastricht geldt dus voor de bruto staatsschuld van de overheidssector. Wanneer het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds voor f 121 mrd Rembrandt's Nachtwacht aankoopt van het Rijk en daarvoor hoofdzakelijk betaalt met waardepapieren van Nederlandse staatsschuld die nu in de kluis liggen in Heerlen, maar dan kunnen worden verscheurd door Minister Zalm, voldoet Nederland met één financiële transactie volledig aan het staatsschuld-criterium van het Verdrag van Maastricht. Door in het Verdrag de bruto schuld te stipuleren hebben de opstellers specifiek met dergelijke transacties rekening gehouden. Recent schreef de (Duitse!) Commerz bank: "The focus on gross debt makes it possible, for example, for a government to meet the criteria by selling public financial or real assets, even though this would not improve its fiscal position. The assets held by public pension schemes are the main source of discrepancy between gross and net public debt. But these funds and the income from them are affected by current and future liabilities, which would have to be taken into account as well".

Wanneer dan tegelijkertijd het Nederlandse financieringstekort volgens de EMU definitie daalt van een geschatte 3,1% in 1995 tot de voorspelde waarde van 2,7 % in 1996, wordt Nederland na Luxemburg en Duitsland het derde EU-land dat volledig voldoet aan alle criteria van het Verdrag van Maastricht.

Om te voorkomen dat ook maar iemand schade ondervindt van zo'n financiële transactie, zou het ABP de Nachtwacht voor de symbolische prijs van één gulden per jaar permanent ter beschikking kunnen stellen aan het Rijksmuseum, en moet de staat een garantie afgeven voor de actuariale tekorten van het ABP. Overheden in andere EU-lidstaten betalen ook jaarlijks mee aan de ambtenaren-pensioenen, dus waarom hier niet? De economische noodzaak tot een daling van de last van de nationale schuld blijft volledig bestaan, maar boekhoudkundig betaalt het Rijk nu ieder jaar een bijdrage aan het ABP ter vermindering van de actuariale tekorten op lange termijn, in plaats van de even grote bijdrage die tot op heden wordt geboekt als "rente op de staatsschuld".

Natuurlijk mag Nederland heus wel meedoen als de ene munt er ooit komt, dus waarom gepleit voor een financiële transactie waarmee Nederland per omgaande ook voldoet aan het laatste van de vier officiële criteria? De symbolische overdracht van de Nachtwacht aan het ABP, met de bijbehorende reductie in de rentelasten op de staatsschuld en een overeenkomstige vermeerdering in de jaarlijkse bijdrage van het rijk aan het ABP, zou het management van de BV Nederland dwingen om op een zuivere manier alle medewerkers te blijven overtuigen van de noodzaak tot een voorzichtig financieel beleid. Het gaat immers uitsluitend om de toekomstige rentelasten op de staatsschuld en – daarvan afgeleid – de hoogte van

de rente en de stabiliteit van onze vaste wisselkoers met de DMark, en niet om een hypothetisch toelatingsexamen waarvoor wij ons nationaal eigenbelang desnoods geweld aan zouden moeten doen. Bij een zuivere argumentatie vóór een aanhoudende daling van de staatsschuldquote, heeft de raad van bestuur een betere kans om zoveel mogelijk Nederlanders ervan te overtuigen dat het een blamage is hoe onze staatsschuld ondanks het bijna gratis aardgas zo hoog kon stijgen, en hoe nodig het blijft om ooit gemaakte fouten nu voorzichtig maar consequent te herstellen.

Beleggers tevreden, maar arbeidsmarkt slecht gemanaged

Bij het huidige beleid behoudt Nederland het vertrouwen van de financiële markten: de loonkosten zijn aanzienlijk lager dan in Duitsland, de inflatie blijft laag en de staatsschuld groeit voor het eerst in heel lange tijd langzamer dan de economie. Of de BV Nederland ook het vertrouwen en enthousiasme kan behouden van de eigen personeelsleden is meer twijfelachtig. Vorige week werd bekend dat de ambtenaren op het hoofdkantoor genoeg moeten nemen met nog eens vijf procent relatieve loondaling ten koste van de werknemers in de divisies buiten Den Haag. Nog belangrijker is waarschijnlijk het zwakke personeelsmanagement. Twee beloften in het Regeerakkoord dreigen te worden gebroken: de algemeen verbindend verklaring van cao's lijkt nu opeens wél volledig in tact te blijven, ondanks de nadelen voor de werklozen. Tevens beloofde het Regeerakkoord expliciet een "integrale gevalbehandeling" in de sociale verzekeringen, maar of die er ooit komt moet volgens Minister Melkert nu afhangen van vrijwillige samenwerking tussen vier instanties die elkaar tot nog toe uitbundig hebben bestreden en bovendien ieder werken met een eigen politieke agenda.

Voor de beleggers is dat zwakke sociale beleid niet zo direct relevant: die blijven tevreden over een goed herstel van de winsten, een gunstige concurrentiepositie in Noord-West Europa en een solide macro-economisch financieel beleid. Intussen zien de Nederlandse burgers echter hun land afzakken in de Europese rangorde – Nederland is nu het armste van de zes oorspronkelijke EU landen – zonder dat al die sjoefelheid gepaard gaat met tenminste een veel royelere deelname aan betaald werk. Nog steeds kunnen heel veel Nederlanders niet in hun eigen inkomen voorzien omdat onze arbeidsmarkt zo slecht functioneert en grote delen van de sociale zekerheid in handen zijn van elkaar bestrijdende, ondoorzichtige belangengroepen.

Of de ontevredenheid over het arbeidsmarktbeleid van Nederland tot uiting komt in een verdere afkalving van de politieke partij die op dit moment het meest pleit voor handhaving van de bestaande machtsverhoudingen in de sociale zekerheid (de PvdA), dan wel dat die onvrede een uitlaatklep zoekt in hogere looneisen in de marktsector of acties bij de politie en in het onderwijs, wordt de grote binnenlandse politieke vraag van het komende najaar.

E.J. Bomhoff en I.J.M. Arnold